

Ivan ČOLOVIĆ*

POSTJUGOSLOVENSKI KULTURNI PROSTOR: SUKOBI I ZAJEDNIŠTVO

I

Kad govorim o ovoj temi, dakle o sukobima i zajedništvu na postjugoslovenskom kulturnom prostoru, oslanjam se na shvatanja nacionalnih kultura i „nacionalnih identiteta”¹ u društvenim i humanističkim naukama. A tu su u prvom planu dva shvatanja, dva pristupa temi kulturnih i nacionalnih identiteta.

Na jednoj strani su mišljenja da su kulture i identiteti pojedinih nacija formirani u dalekoj prošlosti i da su u suštini ostali nepromenjeni do danas. Ta mišljenja obično nazivamo esencijalističkim i primordijalističkim. Kao njihov egzemplarni predstavnik često se navodi francuski historičar Fernan Braudel, na primer, kad kaže: „Najvažnije je da se prida značaj koji zaslužuje ogromno živo nasleđe preistorije. Francuska i Francuzi su njeni naslednici, njeni nastavljači, mada toga nisu svesni.”²

U primordijalistička shvatanja kulturno-nacionalnih identiteta spadaju i ona koja naciju čvrsto vezuju za tle na kome je ona nastala, za zemlju iz koje je ona navodno rođena. To su autohtonističke ideje o genezi nacija, koje služe tome da se uspostave razlike između nacija

---

* Dr Ivan Čolović, etnolog, antropolog, Beograd

¹ Zašto termin „nacionalni identitet” stavljam pod znake navoda objasnio sam u knjizi *Rastanak s identitetom*, Biblioteka XX vek, 2014, str. 167–188.

² Fernand Braudel: *L'Identité de la France* (1986), Flammarion 1990, str. 445.

starosedelaca — koje su, kako se kaže, svoji na svome — i došljaka koji se naseljavaju u zemlji starosedelaca i često preuzimaju i za svoje potrebe preoblikuju njihovu kulturu.

Nasuprot ovom esencijalizmu stoji konstrukcionizam ili instrumentalizam, odnosno mišljenja prema kojima su nacionalne kulture proizvodi novijeg datuma, nastale su i konstruisane u Evropi u drugoj polovini XVIII i početkom XIX veka, i služe tome da se legitimišu prava na stvaranje i očuvanje nezavisnih nacionalnih država.

Kako kaže francuska istoričarka An-Mari Ties, autorka knjige *Stvaranje nacionalnih identiteta*, svi nacionalni identiteti prave se prema istom modelu. „Ništa nije toliko internacionalno kao nacionalni identiteti”, kaže ona. Prave se onako kako se prave stvari kupljene u Ikei, to jest tako što se na različite načine montiraju isti elementi. A to su: istorija koja uspostavlja kontinuitet sa velikim precima; (2) heroji koji oličavaju nacionalne vrline; (3) jezik; (4) spomenici kulture; (5) folklor; (6) tipičan pejzaž; (7) poseban mentalitet; (8) zvanični simboli (himna i zastava); (9) nošnja; (10) kulinarski specijaliteti; (11) životinja amblem.³

Takođe, konstrukcionista dovode u pitanje i kulturalističku ideju o takozvanom saživotu kultura, o njihovom priznavanju u okviru modela multikulturalizma. Ne postoje čisti modeli kultura, uključujući i kulture pojedinih afričkih naroda, sve kulture su u principu hibridne, sačinjene od mešavine elementa različitog porekla. Pored toga, kako kaže Mark Ože, „koncept multikulturalnog društva može da bude alibi za ideologiju geta i isključivosti, da joj da plemenit jezik”.⁴

Kad je reč o antropologiji Afrike, jedna od najvažnijih knjiga kojom je kulturalistička potraga za posebnim kulturnim modelima dovedena u pitanje je knjiga francuskog afrikaniste Žan-Lua Amsela *Mešanačke logike. Antropologija identiteta u Africi i šire*, u kojoj je izneo tezu da su afričke etnije proizvod mešanja više različitih kulturnih tradicija, koje se stalno iznova komponuju. Istraživanje afričkih kultura dovelo je Amsela do zaključka da je svaka afrička kultura mešovita, da sa susjednim kulturama deli zajedničke osobine (jezik, religiju, svakodnevni

³ Anne — Marie Thiesse: La création des identiés nationales. Europe XVIII—XX siècle, Editions du Seuil 1990, 14.

⁴ Marc Augé: Le sens des autres. Actualité de l’anthropologie, Fayard 1994, 157.

život i deo svoje istorije), to jest da je afrička istorija — istorija neprekidnih ukrštanja i preuređenja.⁵

Zajedničko je primordijalističkim i konstrukcionističkim shvatanjima nacionalnog identiteta ukazivanje na značaj imaginarnog. I jedni i drugi — svako na svoj način — mogu da prihvate čuvenu tezu Korneliusa Kastoriadis o „imaginarnom ustrojstvu društva”⁶. Primordijalisti u imaginarnom, u nacionalnim mitovima i simbolima vide dokumente koji svedoče o kontinuiranom postojanju duha, bića, identiteta nacije s one strane istorije, dok konstrukcionisti ukazuju na to da imaginarno ima svoju istoriju, da su nacionalni mitovi i simboli istorijski uslovljeni proizvodi kulture i da su napravljeni prema manje-više istoj matrici, to jest onako kao je to predstavila An-Mari Ties.

II

Neću reći ništa novo ako kažem da su ova dva osnovna shvatanja kulture i nacionalnog identiteta karakteristična i za ono što se o kulturi i naciji govori ovde, u našem regionu, za ono šta o tome kažu predstavnici naših kulturnih i političkih elita i, takođe, njihovi kritičari.

I verujem da ćete se sa mnom složiti ako kažem da je ovde, kod nas, primordijalističko shvatanje kulturno-nacionalnog identiteta preovlađujuće, dominantno. Najčešće nailazimo na mišljenja istaknutih predstavnika naših nacionalnih elita da njihove nacije imaju identitete utemeljene na kulturnim dokumentima velike starosti, koji sadrže trajni i nepromenljiv obrazac nacionalnog života.

U skladu s tim, kad je reč o postjugoslovenskom kulturnom prostoru, dominiraju politike i projekti podele tog prostora prema etnonacionalnim kriterijumima. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina pojavile su se ideje o potrebi afirmacije takozvanog duhovnog ili kulturnog prostora nacije. Danas se taj prostor zove svet, na primer, „srpski svet”. Nacionalni kulturni prostor je svet u dva osnovna smisla. Prvo, on navodno funkcioniše kao poseban i samodovoljan sistem, ima

⁵ Jean-Loup Amselle: *Logiques métisses. Anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*, Payot 1990.

⁶ Cornelius Casoriadis: *L'institution imaginaire de la société*, Seuil 1975.

sve što jednoj kulturi treba. Drugo, nacionalna kultura kao svet obuhvata sve prostore gde pripadnici jedne nacije žive.

Kad se danas upotrebljava izraz „srpski svet”, misli se pre svega na tu vrstu zajedništva. „Srpski svet”, kaže jedan srpski diplomata, „kao sveukupnost jezičkog, kulturnog, tradicijskog i mentalnog, a ne prevashodno teritorijalnog prostora, u kom Srbi žive i koji živi u njima, ne bi trebalo nikoga da zabrinjava.”⁷ Kao što je poznato, izraz „srpski svet” preuzet je od ruskih nacionalista, koji koriste termin „ruski svet”, ali ovde kod nas on se ne javlja samo u srpskoj varijanti.

Evo i crnogorske varijante, koju je ponudio Erol Ramusović, predsjednik Skupštine Senata privrede BiH i član Udruženja građana porijeklom iz Crne Gore. „Postoji prostran i ogroman ‘crnogorski svijet’, ili svet, kako se kaže na srpskom. Samo van Crne Gore živi, prema procjenama vladinih organa Crne Gore, koji su se bavili dijasporom, između 800.000 i jedan milion građana Crne Gore, uglavnom Crnogoraca i Bošnjaka. Svi oni vole Crnu Goru i spremni su braniti njene interese diljem svijeta... Samo veliki i prostrani ‘crnogorski svijet’ koji voli svoju zemlju, zajedno sa patriotama iz Crne Gore, može srušiti snove o ‘srpskom svetu’. Crnogorci svoj svijet ne misle širiti van svojih granica, nego se za njega bore unutar svojih granica. Nasuprot tome, imaginarni ‘srpski svet’ je zasnovan na mržnji protiv drugačijeg i planira se širiti u tuđim zemljama, dvorištima i domovima.”⁸

Razume se, ova podela kulturnog prostora, kao i podela teritorije Jugoslavije, nije ostvarljiva mirnim putem. Zato je postjugoslovenski kulturni prostor već više od trideset godina bojno polje na kome se vode kulturne bitke i ratovi. Devedesetih godina oni su najavili i rat za teritorije i bili tesno povezani s tim ratovima.

Kulturni ratovi su se u međuvremenu rasplamsali posebnom žestinom, tako da se danas s razlogom postavlja pitanje da li su oni opet najava novih ratova za teritorije. U jednom radu o ovim ratovima danas navodim podatke da su se u medijima na Zapadnom Balkanu samo u toku dva meseca (maj–jun 2020) našli članci o sukobima na granicama svih posebnih kultura na postjugoslovenskom prostoru: srpska vs

⁷ Darko Tanasković: „Smeju li Srbi da budu Srbi?”, *Politika*, 8. avgust 2021.

⁸ <https://www.portalanalitika.me/clanak/crnogorski-svijet-je-puno-veci-od-crne-gore>. Poseta: 1. mart 2022.

albanska, albanska vs makedonska, makedonska vs srpska, bošnjačka vs hrvatska, hrvatska vs srpska, srpska vs crnogorska, srpska vs bošnjačka, bošnjačka vs hrvatska. Pravi *bellum omnium contra omnes*.⁹

Ratuje se za odbranu ili oslobađanje pojedinih važnih koda kulturnog prostora. Te kote su: jezik i pismo; veliki pisci; umetnici i naučnici; verske svetinje; nasleđe narodne kulture (na primer: gusle), a strategija zaraćenih strana je uglavnom ista: opisuju se stradanja, a ne pobeđe, dakle viktimizacija ima prednost u odnosu na heroizaciju. Naš kulturni prostor, njegova blaga, njegove svetinje predmet su najgorih zločina čiji su vinovnici susedi. U primerima koje sam našao u medijima u toku ova dva meseca 2020. godine pominju se ovi zločini nad kulturom: „istrebljenje”, „čerupanje”, „pljačka”, „otimačina”, „falsifikovanje”, „grabež”, „silovanje”, „zatiranje”, „prekrajanje”, „preimenovanje”, „aneksija”, „kulturni genocid”.

Kad je u Albaniji prikazan TV film pod naslovom *Velika srpska istorijska obmana — kako su Srbi ukrali albansku istoriju*, Ministarstvo kulture Srbije objavilo je saopštenje, u kome, između ostalog, piše: „Ovaj film je plod orkestrirane aktivnosti iz šovinističkih krugova nekih susednih država u regionu, koje su usmerene na poništavanje, brisanje iz istorije i preotimanje srpske kulturne baštine, kako materijalne tako i nematerijalne... Takvi pokušaji imaju obrise kulturnog genocida, a on je, istorija nas tome uči, često uvod u fizički genocid.”¹⁰

Važno je primetiti da se u ovom negiranju potežu konstrukcionistički argumenti, ukazuje se na to da su neke nacije, koje ovde traže sopstveni kulturni prostor, stvorene u novije vreme, da njihovo rođenje nije završeno, nego su još u inkubatoru, odnosno ako su rođene, još nisu dosegle nacionalnu zrelost, nego su u pubertetu, i pre će nestati, nego se do kraja razviti. Takva, na silu napravljena i nedozrela, navodno je bošnjačka nacija. Jedan srpski politikolog piše: „Na krilima — po jednoj liniji Kardeljeve (jačanje republičke državnosti i afirmacija nacija), a po drugoj Titove (lider pokreta nesvrstanih u Trećem svijetu) podrške — Muslimani su ušli u prevremeni nacionalni pubertet. Oslobodili su se ne samo kompleksa konverzije na vjeru osmanskog okupatora,

⁹ Ivan Čolović: „Novi balkanski identitetski obračuni”, u: *Virus u tekstu*, Biblioteka XX vek 2020, str. 151–168.

¹⁰ Saopštenje Ministarstva kulture Srbije povodom albanskog TV filma *Velika srpska istorijska obmana*, Tanjug, 2. jun 2020.

nego i savremenijih hipoteka participacije u ustaškoj NDH i zakašnje-log uključivanja u NOB.”¹¹

Ove konstrukcionističke argumente potežu oni koji su — kad je reč o shvatanju identiteta njihove nacije — primordijalisti. Ali, zanimljivi su i pokušaji da se konstrukcionističko shvatanje nacionalnih identiteta prihvati i kad je reč o sopstvenoj naciji. Ali u tom slučaju se u koncept nacije kao konstrukcije uvodi razlika između, s jedne strane, autentične geneze nacije i, s druge strane, veštačkog proizvođenja, fabrikovanja nacije.

Na primer, jedan srpski politikolog je izišao s tezom da je crnogorska nacija nastala odvajanjem od srpske, i to potkrepio argumentima koje je našao kod autora koji zastupaju instrumentalističku i konstrukcionističku ideju o poreklu nacija, kod Benedikta Andersona, Ernesta Gelnera i Erika Hobsbauma. Naslov njegovog članka „Kako se konstruišu nacije: crnogorski slučaj”, pokazuje da on prihvata tezu da su sve nacije, a ne samo crnogorska, plod konstrukcije. Ali on tu tezu dopunjava i koriguje idejom da nisu sve nacionalne konstrukcije iste, nego su jedne davno započete i napravljene od sopstvenog materijala, dok su druge novotarije i napravljene od tuđe građe. „Naracija o konstrukciji crnogorske nacije”, piše ovaj politikolog, „mora da prati višedecenijski proces kojim je Crna Gora od druge srpske države pretvorena u izrazito antisrpsku tvorevinu”. I on upozorava: „Ne treba se poigravati sa konstrukcionističkom teorijom.”¹²

III

Dakle, viđen primordijalistički, postjugoslovenski kulturni prostor je bojno polje kulturnih ratova. Ako tu može biti mira, to traži potpuno razgraničenje, razdvajanje nacionalnih kultura, njihovo međusobno priznavanje i tolerisanje. To se zove suživot — kad pripadnici jedne nacionalne kulture žive jedni pored drugih, i svako neguje kulturu obeleženu specifičnim identitetskim karakteristikama, i kad mu drugi u tome ne smetaju, kad se drugi u stvari njihove kulture ne mešaju.

¹¹ Nenad Kecmanović: „Kako je Titova Jugoslavija postala poligon za stvaranje novih nacija”, *Večernje novosti*, 29. jun 2020.

¹² Miša Đurković: „Kako se konstruišu nacije: crnogorski slučaj”, *Sociološki pregled*, XLIV (2010), br. 1, str. 3–36.

Štaviše, reprezentativni proizvodi podeljenih kultura mogu se pokazivati i drugima, susedima, u takozvanoj kulturnoj razmeni. A funkcija te razmene je da se kulturne granice potvrde, a nikako da se dovedu u pitanje.

Nasuprot ovome, pojavile su se ideje o drugoj vrsti postjugoslovenskog kulturnog zajedništva, koja se zasniva na isticanju sličnosti, srodnosti ili čak jedinstva kulture u našem regionu. U prilog tome, navode se primeri zajedničke tradicionalne kulture i, takođe, primeri savremenog kulturnog stvaralaštva — pozorišta, filma, muzike — koje izlazi iz okvira zamišljenih nacionalnih kulturnih prostora.

Ovaj zajednički kulturni prostor, nastao posle nestanka zajedničke države, novinar Tim Džuda 2009. godine nazvao je jugosfera. On nije rekao „jugoslovenski svet”. Međutim, postoji tendencija da se — nasuprot postjugoslovenskom kulturnom prostoru, razbijenom na nekoliko posebnih prostora, odnosno svetova, od kojih se svaki zasniva na posebnom nacionalnom identitetu — traži priznanje zajedničkog kulturnog prostora, koji je takođe zasnovan na posebnom identitetu, a to je kulturi u našem regionu zajednički jugoslovenski identitet, koji je, navodno, duboko ukorenjen u duhu i duši ovdašnjih naroda.

Za priznanje tako shvaćenog postjugoslovenskog kulturnog zajedništva zalaže se, na primer, Udruženje „Naša Jugoslavija”, osnovano 2008. godine u Sarajevu, registrovano u Smederevu i Puli, ali ne i u Sarajevu, jer vlasti u BiH odbijaju da registruju udruženja koja u naslovu imaju reč „Jugoslavija”, s obrazloženjem da ona predstavljaju opasnost za bezbednost zemlje. Ovo udruženje je prilikom osnivanja objavilo *Deklaraciju o jugoslovenskoj naciji*. U njoj, između ostalog, piše: „Narodi Jugoslavije potiču od Južnih Slovena, imaju zajedničke pretke, zajednički jezik, zajedničko kulturno i istorijsko nasleđe, koje su vekovima različiti spoljni interesi razgrađivali, nametajući različite vere i podele u cilju lakše vladavine i dominacije nad njima... Svi mi osećamo u duši i razumu da smo Jugosloveni, bez obzira na veroispovest i trenutnu formalnu nacionalnu pripadnost i prepoznajemo i to da nas dnevna politika, kreirana izvan naših duša i mesta u kojima živimo, primorava da se deklarišemo na razne načine, da se međusobno delimo i ne podnosimo.”¹³

¹³ http://www.nasajugoslavija.org/doc/Deklaracija_o_yu_naciji_lat.pdf. Poseta: 1. mart 2022.

Ovo kao da je napisao neko ko je pažljivo čitao *Karakterologiju Jugoslovena*, čuvenu studiju Vladimira Dvornikovića o „jugoslovenskoj narodnoj duši”. U svakom slučaju, i ova deklaracija Udruženja „Naša Jugoslavija” dobar je primer primordijalističkog shvatanja kulturno-nacionalnog identiteta i zato se u ideološkom smislu ovaj dokument ne razlikuje od dokumenata koji sadrže zahteve za priznanje posebnih autonomnih kultura na postjugoslovenskom prostoru.

Ali, ima i primera postjugoslovenskog kulturnog zajedništva, koji se ne zasnivaju ni na multikulturalističkom modelu suživota posebnih kultura, niti na afirmaciji potisnutog jugoslovenskog nacionalnog i kulturnog identiteta. To zajedništvo se danas praktikuje i u oblasti elitne i u oblasti popularne kulture. Njegovi akteri ne nastupaju kao predstavnici nacionalnih kultura ili kao, kako ih često nacionalisti optužuju, jugonostalgičari — nego samo kao predstavnici pojedinih profesija, pojedinih nauka ili umetnosti. Oni su protiv zatvaranja kulture u nacionalno omeđene prostore jer ih to u njihovom radu sputava, jer to nameće kriterijume uspeha zasnovane na nacionalnoj podobnosti.

Ovo postjugoslovensko zajedništvo, koje se prelijeva preko granica nacionalno definisanih kultura, izaziva podozrenje čuvara tih granica. Oni kulturne stvaraoce, koji praktikuju postjugoslovensku zajedničku kulturu, smatraju unutrašnjim neprijateljima i pozivaju na obračun sa njima. Tako se uporedo sa kulturnim ratovima sa susednim kulturama rasplamsavaju i unutrašnji kulturni ratovi. Na primer, s podozrenjem su praćena i zatim i osuđena okupljanja lingvisti, pisaca i drugih intelektualaca iz Bosne, Crne Gore, Hrvatske i Srbije, okupljanja koja su 2017. godine rezultirala objavljivanjem Deklaracije o zajedničkom jeziku.¹⁴ Isto tako, podozrenje nacionalista izazvala je i deklaracija „Odbranimo istoriju” –istoričari protiv revizionizma, koju su pripremili i 2020. objavili istoričari i drugi intelektualci iz svih postjugoslovenskih država.

Dakle, ovi lingvisti, istoričari i ostali koji su učestvovali u pripremi ovih deklaracija nisu se okupili da bi afirmisali, odbranili jugoslovenski kulturni identitet, nego da bi odbranili nauku i kulturu od onih koji ih u njihovim zemljama svode na služenje partikularnim nacionalnim

---

¹⁴ Više o ovoj deklaraciji u knjizi Ranka Bugarskog *Govorite li zajednički? Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku*, Biblioteka XX vek, 2018.

identitetima, odnosno interesima dominantnih nacionalističkih političkih i kulturnih elita.

Postjugoslovenski kulturni prostor u kome se odvijaju ove kulturne prakse, navedene i još mnoge druge — među njima ja mogu da navedem i praksu Biblioteke XX vek, kao postjugoslovensku radionicu za izradu knjiga iz humanističkih i društvenih nauka — nije prostor obeležen nekim novim identitetom, on je prostor u kome se susreću begunci iz identitetskih prostora i svetova, begunci od nacionalističkog identitarizma.

Nastupaju zajedno zato što su suočeni sa istim problemima, sa istim pritiscima, a oni su najčešće u vezi sa jugoslovenskim političkim i kulturnim nasleđem. Cilj im nije da obnove to nasleđe, ali ne prihvataju da se ono izbriše i zaboravi. Štaviše, misle da je to nasleđe deo svakog od postjugoslovenskih nacionalnih kulturnih prostora, da se odatle ne može prosto ukloniti, i da je to jugoslovensko kulturno nasleđe — ono što nove nacionalne kulture može da sačuva od potpune skleroze. I zaista mislim da nije preterano reći da je ono najbolje što pojedini naši kulturni centri stvaraju stvoreno kao plod postjugoslovenskog kulturnog zajedništva.

Završiću, navodeći jednu izjavu o kulturi francuskog predsednika Makrona. Retko citiram predsednike država, a posebno retko uz citat ide i moje odobravanje. Ali u ovom slučaju je reč o izjavi jednog predsednika koju pozdravljam. Jer u ovoj izjavi (2. jun 2017) Makron je ustao protiv nacionalističkog mita o nacionalnoj kulturi, mita koji je rasprostranjen i u njegovoj zemlji, mita koji traži nacionalno ime i nacionalnu dušu za kulturu. Rekao je: „Ne postoji francuska kultura. Postoji samo kultura u Francuskoj. Ona je raznolika, ona je višestruka.”¹⁵

---

¹⁵ „Il n’y a pas une culture française, il y a une culture en France, elle est diverse, elle est multiple”. <https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2017/02/06/31001-20170206ARTFIG00209-emmanuel-macron-et-le-reniement-de-la-culture-francaise.php>. Poseta: 1. mart 2022.

